

4.3. Електронний суд — сучасний стан та шляхи вдосконалення

1. «Електронний суд» як феномен інформаційного суспільства

Україна, як і весь світ, стрімко рухається вперед у напрямі побудови нового інформаційного суспільства. Суспільства, однією з ознак якого є переведення максимальної кількості комунікацій звичайної життєдіяльності людини в електронну, інформаційну, форму. Однією з таких сфер є судочинство.

Звісно, до процесу побудови цього «нового світового порядку», повністю заснованого на інформаційних технологіях, треба ставитися із особливою обережністю, як і до будь-якого глобального соціального експерименту. Недаремно все більше експертів та аналітиків у різних галузях знань застерігають від суцільної інформатизації суспільних відносин. Багато хто з них вбачає у цьому початок кінця людства. Всеосяжне запровадження електронних засобів реалізації природних прав і свобод людини є кроком на шляху до за-

ганяння людини в залежність від систем тотального контролю над особистістю.

Так, О. Г. Данильян, досліджуючи питання моральних дилем інформаційного суспільства, слушно зазначає, що зубожіння духовного буття на тлі гігантського зростання інформації свідчить про те, що інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході і суперечностей, яких не знали попередні епохи¹.

Ми зіткнулися з дуже складним моментом розвитку людства в цілому, зазначає С. П. Капица. Темпи розвитку техніки сьогодні дуже високі. А наша здатність це все осмислити і розумно в цьому технічному та інформаційному середовищі жити від цих темпів відстає².

Дійсно, кожне явище має дві сторони медалі. І сьогодні людство ще не до кінця усвідомлює численні ризики переведення комунікацій у сучасному суспільстві на новий, «інформаційний» рівень. Останні, безсумнівно, існують у цього процесу попри всі переваги інформатизації. Тому складно не погодитись із твердженнями про необхідність визначення граничної межі інформатизації життя людини. Визначення точки неповернення, перетин якої здатний насправді призвести до підкорення життя кожної людини засобам глобального впливу.

Незважаючи на процеси суцільної інформатизації, у кожної особи повинно залишатися право на повноцінне приватне життя, вільне від будь-яких засобів електронного моніторингу та контролю. Жодні «глобальні терористичні загрози», жодна «боротьба з корупцією» чи інші високі «демократичні та загальнолюдські цінності» не можуть виправдати позбавлення особи людяності, свободи та права на особисте життя. Утім, незважаючи на загрози, котрі несе в собі інформатизація суспільного простору, слід визнати, що сьогодні існує ще достатньо сфер життя людини, котрі можуть бути значно і при цьому безпечно покращені шляхом їх переведення в електронну форму, без

¹ Данильян О. Г. Моральні дилеми інформаційного суспільства / О. Г. Данильян // Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 жовт. 2012 р. / редкол.: С. Г. Серьогіна, В. Г. Пилипчук, І. В. Яковюк. – Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. – С. 21–24.

² Капица С. П. Россию превращают в страну дураков [Електронний ресурс] / С. П. Капица. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/13372>.

завдання жодної шкоди приватному життю особи. Це сфери, котрі первісно своєю суттю мають публічний характер. Сфери, в яких особа сьогодні, як і раніше, повинна відкривати суспільству окремі частини свого приватного життя. Для досягнення своїх же приватних інтересів або задля певних публічних інтересів.

Перш за все це сфера урядування. Інформатизація відносин в цій царині не означатиме додаткового втручання держави та суспільства у приватне життя людини, оскільки питання державного управління і так завжди передбачало таке втручання. Навпаки, переведення транзакцій між людиною та державою в електронний формат дозволить зекономити значні часові, матеріальні та людські ресурси і перенаправити їх із суспільної у приватну сферу.

Одним із секторів електронного урядування є система електронного правосуддя. Поряд з іншими сервісами державних владних та управлінських послуг електронне правосуддя є одним із елементів електронної демократії, яка впроваджується з метою забезпечення доступності, підзвітності, ефективності зворотного зв'язку, інклюзивності, прозорості в діяльності органів державної влади. Судова влада є ключовим компонентом демократії. Тому справедливо вважається, що електронне правосуддя є найважливішою гранню електронної демократії.

Поєднання останніх суспільно-політичних тенденцій із сучасним економічним середовищем та новітніми інформаційними технологіями створює нові виклики і відкриває нові можливості. В тому числі й в реформуванні судочинства.

Не можна не погодитись із твердженням про те, що повномасштабна реалізація проекту, що отримав назву «Електронний суд», допоможе вирішити існуючі проблеми в системі судочинства, а саме: забезпечити доступність правосуддя за рахунок обміну електронними документами між усіма учасниками судового процесу, скоротити судові витрати на поштові відправлення та виготовлення паперових документів, удосконалити та прискорити передачу судових документів між судами тощо. Електронне правосуддя спрямоване на забезпечення прозорості та доступності правосуддя, на підвищення якості роботи судів та значну економію державних коштів. Реалізація

проекту «Електронний суд» є одним із напрямів підвищення ефективності роботи правосуддя в Україні¹.

Уже сьогодні існує безліч інформаційних технологій, які можуть докорінно перетворити владу. Назавжди відправити в минуле бюрократизм і корупцію, зангажованість і непрофесіоналізм... підвищення ефективності судової системи передбачає досягнення кількох головних цілей. Серед тих, що можуть бути успішно реалізовані за допомогою сучасних інформаційних технологій, – оперативність, прогнозованість та зручність взаємодії між учасниками судового процесу і судом. Сьогодні в науці поширеною є думка про те, що електронне судочинство порівняно з традиційним більшою мірою гарантуватиме доступ до правосуддя, швидкість розгляду справ судами, сприятиме якості судових рішень, контролю сторін за розглядом справи та економії судових витрат, посилить змагальність і публічність судових процесів^{2 3 4 5 6}.

Як відомо, судочинство є одним із найконсервативніших напрямків людської діяльності. Вік більшості основних принципів судового процесу налічує сотні років. Більшість із таких принципів збережуть

¹ Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства [Електронний ресурс] / Н. І. Логінова. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v72/61.pdf>.

² Білоус В. В. Інноваційні напрямки інформатизації судочинства [Електронний ресурс] / В. В. Білоус. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Trsek/2011_11/Bilous.pdf.

³ Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Н. В. Кушакова-Костицька // Юрид. часоп. Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 103–109. – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21 DBN=LINK&P21DBN=UJRN & Z 2 1 ID=& S 2 1 REF=1 0 & S 2 1 CNR=2 0 & S 2 1 STN=1 & S 2 1 FMT=A SP _meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=aymvs_2013_1_20.

⁴ Каланча І. А. Міжнародний досвід використання електронного сегмента в кримінальній процесуальній діяльності суду [Електронний ресурс] / І. А. Каланча. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/50.pdf>.

⁵ Ізарова І. О. Перспективи запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві в Україні / І. О. Ізарова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2014. – Вип. 24, т. 2. – С. 44–47.

⁶ Боголюбский И. Электронный суд в Украине: возможности, проблемы, перспективы [Електронний ресурс] / И. Боголюбский // Судеб.-юр. газ. – 2016. – 4 квіт. (№ 13 (331)). – Режим доступу: <http://sud.ua/newspaper/2016/04/04/89028-elektronnij-syd-v-ukraine-vozmozhnosti-problemiiperspektivi>.

свій «конституційний» статус і в майбутньому «Електронному суді». Процес перетворення традиційних форм судочинства на новий електронний лад по суті є процесом перекладу цих традиційних процесуальних основ на нову «цифрову» мову. Результат, котрий буде одержано в підсумку, зараз ще остаточно невідомий. Це дослідження є спробою надати своє бачення такого результату на основі узагальнення та аналізу сучасних тенденцій розвитку електронного судочинства в Україні.

Сучасний стан електронного правосуддя в Україні Ступінь наукової розробленості проблеми

Питанням впровадження інформаційних технологій у діяльність державних органів у науковій літературі приділено належну увагу. Теоретико-прикладні аспекти інформаційної політики, значення інформаційних технологій у різних сферах суспільного життя, питання інформаційно-технічного забезпечення діяльності окремих органів державної влади знаходяться під постійною увагою науковців-правників. Серед них А. Б. Агапов, А. В. Анісімов, Г. В. Атаманчук, Ю. Є. Атаманова, О. Р. Арсірій, О. А. Баранов, Ю. М. Батурін, І. Л. Бачило, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, В. О. Єльцов, О. Є. Сімсон, Калюжний, В. П. Колісник, В. С. Цимбалюк, В. Г. Пилипчук, М. Я. Швець, М. М. Ясинок та ін.

Питанням електронного судочинства як окремого напрямку електронного урядування останнім часом також приділяють увагу все більше вітчизняних дослідників. Серед них А. Ю. Каламайко, М. Б. Кравчик, Н. В. Кушакова-костицька, Н. І. Логінова, І. А. Каланча, Л. Р. Сердюк, М. В. Бондаренко, С. Г. Пограничний, В. В. Білоус, О. С. Фонова, А. Л. Паскар, І. О. Ізарова, О. В. Головченко, Р. О. Кирилук, І. О. Боголюбський, О. О. Присяжнюк, О. П. Євсєєв, І. В. Булгакова та інші. Втім, слід зазначити, що дослідження використання передових досягнень зазначених технологій в аспекті електронного судочинства є фрагментарними, присвяченими переважно окремим аспектам цієї проблеми. Такі обставини свідчать про відсутність комплексного підходу до розробки проблеми впровадження електронноінформаційних технологій у судову діяльність і обумовлюють неповноту її вирішення.

Більш того, узагальнення наукових думок, висловлених у монографічних та інших працях з цієї тематики, показує, що усі проблеми сучасного стану електронного правосуддя в Україні в кінцевому підсумку є похідними від однієї загальної проблеми. Нею є саме недостатня наукова розробка цієї тематики.

Так, А. Ю. Каламайко у своїй монографічній праці, присвяченій дослідженню електронних засобів доказування в цивільному процесі, наголошує, що спеціалізованих досліджень правової природи електронних засобів доказування, їх класифікації та проблем використання у цивільному судочинстві у вітчизняній науці цивільного процесуального права, зокрема на дисертаційному рівні, не було здійснено. Деякою мірою це перешкоджає ефективному використанню сучасних джерел інформації та гальмує розвиток відносин з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій, зокрема електронної комерції. Така ситуація викликана, поряд із зазначеним, браком законодавчого закріплення електронних засобів доказування в системі засобів доказування в цілому та відсутністю встановлених механізмів їх подання, дослідження, оцінки, забезпечення тощо¹. Це твердження є повністю справедливим і стосовно електронних засобів доказування в системі засобів доказування, котрі існують у господарському, кримінальному і адміністративному судочинстві. Така ж ситуація і з іншими інститутами процесуального права (представництво, подання позову, судовий розгляд справи, ухвалення рішення тощо).

Недостатність наукових досліджень проблем електронного судочинства гальмує розвиток вітчизняного законодавства у відповідному напрямі. А це, у свою чергу, викликає невідповідність стану чинного нормативного поля високим запитам суспільства, що ґрунтуються на сучасному стані розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Останній вже набагато випереджає рівень, на якому зупинилося законодавство. Такий дисонанс є одним із чинників зростання незадо-

¹ Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Ю. Каламайко. – Харків, 2016. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Kalamaiko/d_Kalamaiko.pdf.

волення суспільства якістю державного управління та якістю роботи судової системи.

Аналіз висловлених у науковій літературі думок та досвід застосування чинних норм процесуального права України свідчить про те, що наразі вельми актуальними є дослідження в напрямку наукової розробки таких елементів електронного судочинства:

1) можливості повноцінної двосторонньої комунікації між судом, учасниками судового процесу та усіма іншими заінтересованими особами за допомогою засобів сучасних електронних інформаційно-комунікаційних технологій;

2) визнання усього спектру існуючих сьогодні електронних інформаційних ресурсів належними і повністю допустимими доказами в судовому процесі;

3) можливості вчинення в електронному форматі усіх процесуальних дій під час розгляду будь-яких судових справ.

Європейські стандарти

12 грудня 2003 р. була прийнята Декларація ООН «Побудова інформаційного суспільства – глобальна задача в новому тисячолітті». Декларацією, зокрема, проголошено такі важливі принципи побудови інформаційного суспільства:

1) верховенство права, поряд зі сприятливою, прозорою, такою, що сприяє конкуренції, заснованою на принципі технологічної нейтральності і передбачуваною політичною і регламентарною базою, враховує національні особливості, необхідне для створення орієнтованого на інтереси людей інформаційного суспільства;

2) використання і розгортання ІКТ повинні бути спрямовані на створення переваг у всіх аспектах нашого повсякденного життя;

3) додатки на базі ІКТ потенційно важливі для діяльності органів державного управління і наданих ними послуг¹.

Основні рекомендації щодо впровадження електронної демократії викладені у рекомендації СМ/Rec (2009) 1 КМ РЄ державам-членам

¹ Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 12.12.2003. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.

від 18 лютого 2009 р.¹ В цьому ж документі міститься дефініція електронного правосуддя: «використання ІКТ (інформаційних та комунікаційних технологій) у реалізації правосуддя усіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема для приватних осіб та підприємств. Це включає в себе електронний зв'язок і обмін даними, а також доступ до судової інформації» (р.38).

Рекомендація Rec (2001) 3 КМ РЄ державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій» вказує на необхідність забезпечення можливості:

- 1) відкриття провадження за допомогою електронних засобів;
- 2) здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу;
- 3) одержування відомостей про хід справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи;
- 4) одержання інформації про результати провадження в електронній формі (п. 3)².

Нідерландський експерт Дорі Рейлінг зазначає чотири рівні електронної взаємодії між громадянами та владою, що розроблені в ЄС:

Перший рівень: онлайн інформація про загальнодоступні послуги; другий рівень: одностороння взаємодія: завантаження форм із сайтів; третій рівень: двостороння взаємодія: обробка форм (у тому числі аутентифікація), процесуальні дії в цифровій формі; четвертий рівень: транзакція: робота зі справою, прийняття та оголошення рішення, оплата³.

¹ Рекомендації CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам [Електронний ресурс] : від 18.02.2009. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CANDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec\(2009\)1E_FINAL.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CANDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec(2009)1E_FINAL.asp#TopOfPage).

² Рекомендація Rec (2001)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій» [Електронний ресурс] : від 28.02.2001. – Режим доступу: [http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/5.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2001\)%203.pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/5.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2001)%203.pdf).

³ Рейлінг Д. Информационные технологии в судах Европы: мнения, практика и инновации [Електронний ресурс] / Дорі Рейлінг. – Режим доступу: <http://home.hccnet.nl/a.d.reiling/html/Information%20Technology%20in%20courts%20in%20Europe%20Russian%20version.pdf>.

Закордонний досвід

Українська держава намагається не відставати від технічного прогресу та від світових лідерів у запровадженні електронного судочинства.

Світовій практиці відомі і в деяких країнах вже добре апробовані системи електронного правосуддя, котрі відповідають усім названим вище рівням інформатизації судочинства. Такими прикладами, зокрема, є працююча в Сінгапурі Система електронної подачі документів (Electronic Filing System), котра з 2000 р. є обов'язковою при подачі документів у цивільних справах; Інтегрована електронна система цивільних позовів (Integrated Electronic Litigation System); Служба електронного вилучення документів (Electronic Extract Service), яка дозволяє юридичним фірмам в режимі он-лайн шукати і переглядати документи, що надійшли до суду у цивільній справі; Електронна інформаційна служба (Electronic Information Service), котра дає можливість дізнаватися про всі процесуальні дії суду в режимі реального часу; Сайт системи LawNet, який є єдиною точкою доступу до судових сервісів. Електронний інформаційний сервіс «Судовий кабінет», який реалізований в Республіці Казахстан, – єдине вікно для доступу до електронних сервісів судових органів.

Згідно зі ст. 121 Господарського процесуального кодексу Російської Федерації особи, які беруть участь у справі, самостійно вживають заходи щодо отримання інформації про рух справи з використанням будь-яких джерел такої інформації і будь-яких засобів зв'язку. Інформацію про рух у справі особи, які беруть участь у справі, можуть отримати в т. ч. на офіційному сайті суду в мережі Інтернет і в інформаційній системі «Картотека арбітражних справ».

Особи, які беруть участь у справі, мають право подавати в арбітражний суд документи в електронному вигляді, заповнювати форми документів, розміщених на офіційному сайті арбітражного суду в мережі Інтернет, в порядку, встановленому Вищим арбітражним судом Російської Федерації за допомогою онлайн-сервісу «Мій арбітр».

Порядок подачі документів до арбітражних судів Російської Федерації в електронному вигляді затверджений постановою Пленуму Вищого арбітражного суду Російської Федерації № 80 від 8 листопада 2013 р. Документи в електронному вигляді можуть подаватися до арбітражного суду виключно способами, визначеними цим порядком. Матеріали, що надійшли на електронну пошту суду або головуючого судді, не мають статусу процесуальних. Такі документи судом не розглядаються і до матеріалів справи не можуть бути долучені.

Арбітражним процесуальним кодексом Російської Федерації передбачається, що в електронному вигляді до суду можуть бути подані усі заяви крім спеціально обумовлених, – заяв про забезпечення позову, заяв про забезпечення майнових інтересів (статті 92, 99), клопотання про зупинення виконання судових актів (статті 283, 298). Такі заяви (клопотання) можуть подаватися тільки на паперовому носії. Клопотання про забезпечення позову, викладене в позовній заяві, поданій відповідно до ч. 1 ст. 125 кодексу за допомогою заповнення форми, розміщеної на офіційному сайті арбітражного суду в мережі Інтернет, вважається неподаною в арбітражний суд.

Влада Великобританії ще з 80-х рр. минулого століття поступово вводить в практику окремі елементи електронного судочинства. У 2016 р. наступним кроком анонсовано проведення так званої цифрової реформи в судовій системі країни. Вона дозволить відповідачам і потерпілим брати участь у засіданнях дистанційно, за допомогою онлайн-зв'язку. Такі зміни є частиною планів з модернізації судів, на яку було виділено 1 млрд фунтів стерлінгів. Зокрема, реформа дозволить потерпілим і свідкам брати участь у судових засіданнях, в тому числі в перехресних допитах, по відеозв'язку. Таким чином, їм вдасться уникнути психологічних травм, викликаних особистою зустріччю зі злочинцем. Крім того, на думку експертів, дистанційна участь дозволить потерпілим краще згадати обставини розглянутих подій. Перш за все ця ініціатива стосується жертв сексуальних злочинів.

Уже сьогодні системи «Електронний суд» діють у США, Австралії, Швейцарії та багатьох інших країнах у спосіб, що забезпечує функціонування моделей судового процесу, котрі дають можливість

здійснювати судовий розгляд без вчинення зайвих фізичних транзакцій^{1 2 3 4}.

Вітчизняні стратегічні плани

Ідея суцільної інформатизації всіх сфер суспільного життя, включаючи судочинство, в Україні була закладена ще Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V⁵. Розбудову інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх ІКТ в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування проголошено як один із стратегічних пріоритетів державної політики України.

В Україні концепція «Електронний суд» була розроблена у 2012 р. і державним підприємством «Інформаційні судові системи»⁶ на розвиток положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI⁷, «Про доступ до судових рішень» від

¹ Каланча І. А. Міжнародний досвід використання електронного сегмента в кримінальній процесуальній діяльності суду [Електронний ресурс] / І. А. Каланча. – С. 225-227. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/50.pdf>.

² Білоус В. В. Інноваційні напрямки інформатизації судочинства [Електронний ресурс] / В. В. Білоус. – С. 101–104. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Trsek/2011_11/Bilous.pdf.

³ Боголюбский И. Электронный суд в Украине: возможности, проблемы, перспективы [Електронний ресурс] / И. Боголюбский // Судеб.-юр. газ. — 2016. — 4 квіт. (№ 13 (331)). – Режим доступу: <http://sud.ua/newspaper/2016/04/04/89028-elektronnij-syd-v-ukraine-vozmozhnosti-problemiperspektivi>.

⁴ Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова Європейської інтеграції України [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / М. Б. Кравчик. – Львів, 2015. – С. 160–168. – Режим доступу: <http://lulp.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BA.pdf>.

⁵ Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки [Електронний ресурс] : Закон України від 09.01.2007 № 537-V. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.

⁶ Концепція електронного суду України [Електронний ресурс] : розроб. ДП «Інформ. суд. системи». – Київ, 2012. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

⁷ Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

22 грудня 2005 р. № 3262-IV¹, «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74198-ВР² та інших, а також Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи³ та Стратегічного плану розвитку судової влади в Україні на 2013–2015 роки⁴.

Ще з 2013 р. в Україні діє Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи⁵, котра була погоджена в рамках Національної програми інформатизації.^{6 7} Головною метою програми інформатизації судів концепція визначає вдосконалення інформаційно-телекомунікаційної системи судів: якісне поліпшення рівня судового захисту прав і свобод громадян та юридичних осіб; підвищення доступності, зростання довіри до органів правосуддя, поліпшення думки населення про суди, їх ролі та соціальної значимості; формування позитивного іміджу судової системи в цілому; підвищення правового рівня інформованості населення, їх ділової активності щодо забезпечення захисту своїх прав, свобод і законних інтересів у судовому порядку.

У гл. 3 Концепції електронного суду для системи «Електронного суду» були визначені такі завдання: надання можливості фізичній особі або організації направити до будь-якого суду країни підписаний

¹ Про доступ до судових рішень [Електронний ресурс] : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.

² Про Національну програму інформатизації [Електронний ресурс] : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-вр. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>.

³ Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://od.court.gov.ua/tu16/info_suddi/conzercia/.

⁴ Стратегічний план розвитку судової влади в Україні на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/tsusp/>.

⁵ Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>.

⁶ Про Національну програму інформатизації [Електронний ресурс] : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-вр. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>.

⁷ Про Концепцію Національної програми інформатизації [Електронний ресурс] : Закон України від 04.02.1998 № 75/98-вр. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80>.

електронним цифровим підписом позовну заяву (апеляційну чи касаційну скаргу) разом з пакетом супутніх документів за допомогою мережі «Інтернет»; надсилання стороні судового процесу електронної копії процесуального документа або повістки засобами електронного зв'язку (e-mail чи sms); розробка та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників¹.

З метою реалізації положень Концепції наказом ДСА України від 7 вересня 2012 р. № 105 було затверджено тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу,² який визначає порядок подання учасниками судового процесу до суду документів в електронному вигляді, а також надсилання таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства. Цим наказом було також визначено порядок реєстрації і роботи користувачів у системі, подання та отримання судом електронних документів, а також надсилання документів користувачу.

11 грудня 2014 р. Радою суддів України затверджена нова Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки³. Напрямок 4 стратегії присвячений розвитку електронного правосуддя. В ньому визначено план заходів, спрямованих на вирішення двох основних стратегічних питань. Перше – доступ до правосуддя. Друге – використання інноваційних технологій та поліпшення судового процесу.

У Стратегії зазначається, що більш інтенсивне використання електронного правосуддя дасть користувачам можливість звертатися до суду, оплачувати послуги, брати участь у провадженнях та отри-

¹ Концепція електронного суду України [Електронний ресурс] : розроб. ДП «Інформ. суд. системи». – Київ, 2012. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

² Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [Електронний ресурс] : затв. наказом Держ. суд. адмін. України від 07.09.2012 № 105. – Режим доступу: <http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/40/7/>.

³ Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/142663/>.

мувати всю відповідну документацію електронними засобами. У свою чергу, судді отримають можливість ефективно розпоряджатися своїми ресурсами та підвищувати свою продуктивність, одночасно вирівнюючи баланс між роботою та особистим життям.

У Стратегії наголошується на таких моментах: на необхідності розвитку нормативно-правової бази щодо електронного правосуддя та комплексних інформаційних систем для досягнення більшої прозорості, ефективності, доступу та справедливості правосуддя; на необхідності удосконалення каналів зв'язку і взаємодії ІС, зокрема зовнішньої взаємодії між різними державними і недержавними суб'єктами сектору юстиції, а також із державами-членами та установами ЄС й іншими міжнародними суб'єктами.

Однак аналіз конкретних заходів, визначених у Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки свідчить, що переважна більшість з них насправді належить до рівня тактичних, а не стратегічних питань. У Стратегії переважно йдеться про технічне оновлення вже існуючих стратегічних рішень у судочинстві, котрі вже втілені в інформаційних технологіях (оприлюднення судових рішень, судової статистики, автоматизація документообігу, вдосконалення засобів внутрішньої та зовнішньої комунікації, аналітики, статистики, існуючих судових електронних сервісів тощо). Всі ці названі у Стратегії заходи беззаперечно є корисними і необхідними. Проте усі вони у сукупності не здатні перевести судову систему України на вищий рівень електронної взаємодії між громадянами та владою.

Вітчизняне нормативне поле

Будучи одним із елементів такого, що будується, інформаційного суспільства, сучасне електронне правосуддя ґрунтується на електронному документообігу, унормованому актами, котрі мають загальний характер по стосовно судочинства. Вперше на рівні закону поняття електронного документа та електронного цифрового підпису були визначені Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2346-III¹, прийнятому у 2001р. Зо-

¹ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

крема, у ст. 18 цього Закону було зазначено, що електронний документ при дотриманні всіх вимог має однакову юридичну силу зі своїм паперовим аналогом. До прийняття зазначеного Закону відповідні положення містилися в Правилах організації захисту електронних банківських документів (Постанова НБУ від 10 червня 1999 р. №280)¹.

У травні 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»², який визначив поняття електронного документа та електронного документообігу, закріпив визнання юридичної сили електронних документів, визначив права, обов'язки і відповідальність суб'єктів електронного документообігу. Одночасно був прийнятий і Закон України «Про електронний цифровий підпис»³.

У вересні 2003 р. був прийнятий Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2009 р. № 1280-IV⁴, яким вперше в українському законодавстві визначено терміни «Інтернет», «адреса мережі Інтернет», «адресний простір мережі Інтернет», «домен UA» та ін.

Спеціальними нормативними актами, котрими наразі запроваджено окремі елементи «Електронного суду» в широкому розумінні, є такі. Це Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII⁵, прийнятий 2 червня 2016 р. Статтею 152 цього Закону покладено обов'язок впровадження електронного суду; здійснення заходів щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами. Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р.

¹ Правила організації захисту електронних банківських документів в установах, включених до інформаційно-обчислювальної мережі Національного банку України [Електронний ресурс] : затв. постановою Правління Нац. банку України від 10.06.1999 №280. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0583-99>.

² Про електронні документи та електронний документообіг [Електронний ресурс] : Закон України від 22.05.2003 №851-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

³ Про електронний цифровий підпис [Електронний ресурс] : Закон України від 22.05.2003 №852-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-15>.

⁴ Про телекомунікації [Електронний ресурс] : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

⁵ Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

№ 3262-VI¹, ст. 2 якого запроваджено обов'язковість відкритого оприлюднення в електронній формі усіх судових рішень.

Процесуальні кодекси ГПК України², ЦПК України³, КАС України⁴, КПК України⁵, а також підзаконні акти, зокрема Положення про Єдину судову інформаційну систему України, погоджене рішенням Ради суддів України від 25 грудня 2009 р. № 106⁶, Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25⁷, містять численні норми, котрі унормовують функціонування електронного судочинства на сучасному рівні.

Сучасний стан впровадження елементів електронного судочинства

Станом на сьогодні завдання, визначені названою вище Концепцією електронного суду для системи «Електронного суду»⁸, реалізовані лише частково. Реалізована частина проекту «Електронний суд» – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ.

¹ Про доступ до судових рішень [Електронний ресурс] : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.

² Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 06.11.1991 № 1798-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

³ Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 18.03.2004 № 1618-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

⁴ Кодекс адміністративного судочинства [Електронний ресурс] : від 06.07.2005 № 2747-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13.04.2012 № 4651-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

⁶ Рішення Ради суддів України [Електронний ресурс] : від 25 груд. 2009 р. № 106. – Режим доступу: <http://lv.arbitr.gov.ua/rsu/trishennya/or68o/>.

⁷ Положення про автоматизовану систему документообігу суду [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради суддів України від 2 квіт. 2015 р. № 25. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapasds/>.

⁸ Концепція електронного суду України [Електронний ресурс] : розроб. ДП «Інформ. суд. системи». – Київ, 2012. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

У такому вигляді ця підсистема функціонує в Україні з червня 2013 р. В її рамках засобами електронного або мобільного зв'язку здійснюється надсилання сторонам судового процесу повісток. Це здійснюється у справах цивільного та кримінального судочинства відповідно до вимог ч. 1 ст. 135 КПК України¹ та ч. 6 ст. 74 ЦПК України², у яких визначено, що повістка про виклик може бути надіслана електронною поштою, факсом або за телефоном чи за допомогою інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію виклику. Для реалізації цього проекту в судах затверджено наказ ДСА України № 119 від 20 вересня 2013 р. «Про реалізацію проекту щодо надсилання судами sms-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) у місцевих та апеляційних загальних судах»³.

Решта завдань проекту перебувають на стадії концептуалізації або експериментального впровадження.

Поряд із цим у чинне законодавство України, в тому числі в законодавство, котре опосередковує відповідні процесуальні відносини, поступово вносяться зміни, які переводять окремі елементи судочинства в електронний режим. Деякі засоби електронної взаємодії між судом і учасниками судового процесу вже повністю увійшли в повсякденне життя. Інші лише набирають популярності. Багато з них унаслідок різних причин залишаються на експериментальній стадії.

Так, уже декілька років в судах загальної юрисдикції для організації та забезпечення процесів електронного документообігу під час розгляду господарських, цивільних, адміністративних та кримінальних справ використовуються автоматизовані комп'ютерні системи «діловодство-3» («Д-3») в апеляційних і місцевих загальних судах та «діловодство спеціалізованого суду» («ДСС») у спеціалізованих судах. Окремими модулями цих систем забезпечуються автоматичний розподіл справ, надсилання учасникам судового процесу судових

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13.04.2012 № 4651-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 18.03.2004 № 1618-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

³ Про реалізацію проекту щодо надсилання судами sms-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) у місцевих та апеляційних загальних судах [Електронний ресурс] : наказ Держ. суд. адмін. України від 20.09.2013 № 119. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/asjhdgajhdsgajhdsdgtutu/>.

повісток та копій процесуальних документів в електронній формі; фіксація судового процесу технічними засобами; можливість участі особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції; судове діловодство та документообіг, ведення електронного архіву, судової статистики, узагальнення судової практики тощо.

Також законодавством передбачена можливість вчинення окремих виконавчих дій на підставі примірника рішення, ухвали, постанови господарського суду в електронній формі (ч. 2 ст. 115).¹

Поряд з названими сьогодні існують інші численні електронно-інформаційні комунікаційні рішення, котрі значно спрощують спілкування між учасниками судового процесу та судом (бази даних нормативних актів, судових прецедентів, бази електронних адрес органів влади, інформаційні кіоски, електронні платіжні термінали, офіційні сайти судів у мережі Інтернет, сторінки судів у соціальних мережах та багато іншого).

Експериментальне впровадження нових елементів «Електронного суду»

Реалізацію пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу було розпочато у Святошинському районному суді міста Києва та Апеляційному суді Дніпропетровської області з 15 жовтня 2012 р. за Наказом ДСА України № 72 від 31 травня 2013 р. «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу»². У місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції із 17 червня 2013 р. запроваджено порядок обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу із застосуванням автоматизованої системи документообігу суду відповідно до згаданого Тимчасового регламенту обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, але тільки в межах кримінального провадження.

¹ Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 06.11.1991 № 1798-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

² Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [Електронний ресурс] : наказ Держ. суд. адмін. України від 31.05.2013 № 72. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N722013/>.

У рамках пілотного проекту «Електронний суд» у трьох судах Одещини – Київському районному суді міста Одеси, Овідіопольському районному суді Одеської області та Апеляційному суді Одеської області оновлено технічну базу для можливості втілення ідеї електронного документообігу.¹ Метою проекту було тестування можливості обміну документами в електронному вигляді між судом та учасниками процесу, судом та іншими органами державної влади, а також між судами. Проект реалізовано за підтримки Проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» спільно з ДСА України, територіальним управлінням ДСА України в Одеській області та Радою суддів України, у співпраці з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги при Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України Одеської області. У липні 2016 р. Організатори проекту презентували його результати.^{2 3} Узагальнення набутого досвіду дозволило констатувати перспективність і правильність апробованої електронної форми комунікації, здатність судової системи до її повноцінного використання та готовність суспільства до її широкого впровадження. Разом з тим серед підсумків роботи проекту було оголошено про неможливість повного завантаження такої практики в судову систему внаслідок неготовності чинного нормативного поля.

Так, використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології, котрі дозволяють з успіхом замінити традиційну паперову форму процесу, суди в умовах дії чинних процесуальних норм не мають права позбутися останньої. Незважаючи на наявність потреб і технічних можливостей для повноцінної електронної комунікації суду з учасниками судового процесу, вона здійснюється лише в односторонньому порядку (з боку судових установ). При цьому суд уна-

¹ Про визначення модельних судів щодо поетапного запровадження інструментів «електронного правосуддя» в діяльності судів України. [Електронний ресурс] : рішення Ради суддів України від 22.07.2015 № 74. – Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/?doc=09NSXADB16>.

² Бенедисюк І. Потрібно змінювати підходи до покращення роботи судів, і шлях, яким потрібно йти, – це «електронний суд» [Електронний ресурс] / І. Бенедисюк. – Режим доступу: <http://www.vtu.gov.ua/news/1657>.

³ В Одесі презентовано результати пілотного проекту «електронний суд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/news/v-odesi-prezentovano-rezultati-pilotnogo-proektu-elektronnij-sud>.

слідок вимог процесуального закону не звільняється від обов'язку дублювання відповідних електронних документів у звичайному паперовому форматі. Це практично нівелює усі переваги застосування судом інформаційнокомунікаційних технологій. Навіть навпаки – є додатковим навантаженням, котре добровільно бере на себе судова система завдяки ентузіазму окремих задіяних в цьому процесі суддів.

Винятки із цього правила (двосторонній обмін інформацією між Судом та учасниками судового процесу) мають поодинокий експериментальний характер.¹ Подібні випадки в кожному окремому разі обміну здійснюються в режимі спеціального «ручного» керування задля уникнення закидів у порушенні чинних норм процесуального законодавства.

Проблеми функціонування електронного правосуддя в Україні

Поточна стадія розвитку електронного судочинства в Україні дає можливість виявити конкретні структурні інформаційні елементи, які потребують певного вдосконалення. Досвід останніх років свідчить, що попри усі очевидні переваги електронного судочинства проект «Електронний суд» (у вузькому розумінні) не набув широкої популярності і просування його відбувається вкрай повільно. Те саме стосується деяких інших загальнодержавних електронних проєктів у судочинстві (обмін електронними документами із використанням ЕЦП, проведення судових засідань у режимі відеоконференцій, використання електронно-інформаційних кіосків тощо).

Узагальнення та аналіз наявної інформації з цього приводу дозволяє назвати такі основні стримуючі чинники^{2 3}.

¹ Позов підписаний ЕЦП: перший пішов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/1040707542626679/photos/a.1041033335927433.1073741828.1040707542626679/1132829083414524/?type=3&theater>.

² Бринцев О. В. Електронне правосуддя: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О. В. Бринцев. – Режим доступу: <http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/258992/>.

³ Бринцев О. В. Процесуальна революція – єдиний шлях електронного судочинства [Електронний ресурс] / О. В. Бринцев // Безпекове інноваційне суспільство: взаємодія у сфері правової освіти та правового виховання : матеріали міжнар. інтернет-конф., 25 трав. 2016 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; НДІ прав. забезп. інновац. розвитку Нац. акад. прав. наук України, Наук. б-ка. – Харків, 2016. – С. 24–26. – Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10858>.

По-перше, це відсутність єдиної уніфікованої інформаційної платформи для спілкування учасників процесу з судом та з іншими державними органами. Таке становище змушує користувачів використовувати різні програмні та апаратні засоби для одержання доступу до різних сервісів. Необхідність реєструватися в численних реєстрах, подавати різного роду заяви про забезпечення доступу до окремих сервісів, інсталиувати різні програмні продукти, одержувати різні ідентифікатори, коди доступу, підтримувати їх в актуальному стані тощо в підсумку робить сучасне електронне судочинство більш клопітким та ємким за часом, ніж звичайне паперове.

По-друге, це відсутність єдиних стандартів щодо інформаційного контенту, котрим мають відповідати відповідні судові інформаційні ресурси, електронні сервіси, та відсутність стимулів щодо їх покращення. Часто інформаційні сайти, електронні кіоски та інші судові ресурси наповнені або непотрібною або неактуальною інформацією, яка не несе корисного навантаження.

По-третє, це брак коштів. Відсутність належного фінансування судової системи взагалі і видатків на інформатизацію зокрема призводить до неспроможності задоволення потреб усіх охочих у користуванні певними сервісами внаслідок недостатності потужностей відповідних програмно-апаратних комплексів та недостатності спеціалістів для їх обслуговування.

І, по-четверте, це дисонанс інформаційних технологій та процесуальних правил. Зараз домінуючою є тенденція вбудовування нових інформаційних технологій до існуючої системи процесуальних норм різних гілок судових юрисдикцій. Правила судового процесу, якщо і змінюються, то лише фрагментарно, в мінімально необхідному для того чи іншого нововведення обсязі. Судовий процес у цілому, вік основних норм якого налічує десятки років, а вік основних принципів – десятки сторіч, залишається незмінним. За таких обставин ККД від таких інформаційних технологічних вдосконалень є мінімальним. Це все одно, що гужовий транспорт оснастити новітніми засобами супутникової навігації, або стрілецький лук оснастити лазерним прицілом. Це незначно прискорить перший і не багато додасть ефективності другому.

Проблема інформаційно-процесуального дисонансу посідає особливе місце. Саме вона не дає можливості вітчизняному судочинству зробити перехід на якісно новий інформаційно-технологічний рівень.

Утім, усі названі та багато інших проблем на шляху до інформатизації судочинства є похідними від однієї тектонічної проблеми. Нею є цільова орієнтація, традиційно притаманна будь-якому державному апарату. Слушно зазначається, що в Україні досі не держава існує для громадянина, а громадянин для держави.¹ На відміну від бізнесу, який орієнтується на потреби замовників, держава в особі своїх органів орієнтується на власні потреби, тією чи іншою мірою ігноруючи потреби громадян. Відповідно, істотно розрізняються і встановлені процеси взаємодії. Зокрема, при взаємодії з бізнесом замовник найчастіше має єдину точку контакту, а усі внутрішні проблеми, пов'язані з його обслуговуванням, розв'язуються всередині бізнесу відповідно до внутрішніх бізнес-процедур. У взаєминах громадян і бізнес-структур з державою зазвичай все відбувається навпаки – існує велика кількість точок контактів, і виконання відповідної встановленої державою процедури є обов'язком «замовника». Відомо, скільки потрібно зібрати різних довідок і документів і перенести їх з однієї організації в іншу для виконання, загалом кажучи, найпростіших транзакцій – типу оформлення прав власності, тієї чи іншої реєстрації, здачі звітності, одержання дозвільних документів тощо. При цьому, до речі, часто порушується і принцип транзакційності, в результаті чого ніколи не можна бути впевненим у цілісності і несуперечності даних у різних відомствах.

За таких умов судова система внаслідок нежвавості законодавця ставиться у край невідгідне становище. Вона опиняється частково (а в окремих випадках повністю) непридатною для здійснення судочинства у суспільних відносинах, опосередкованих новітніми інформаційними технологіями.

Деякі з названих причин лежать на поверхні і мають відносно прості рішення. Методом спроб і помилок відбувається пошук нових

¹ Кудряченко А. Ідея правової держави в контексті європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / А. Кудряченко. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2149/>.

електронних форм традиційних процесуальних дій та їх поступове влаштування в існуючі форми судового процесу.

Перспективне законодавство

Перспективне процесуальне законодавство України побудовано на концепції втілення в існуючу традиційну процесуальну форму окремих елементів електронного судочинства. Проте рівень їх впровадження є на дещо глибшим за сучасний. Так, проект Господарського процесуального кодексу від 05.04.2016 р. (статті 6, 7, 10, 40, 58, 88, 93, 117, 145, 194, 218), підготовлений Радою з питань судової реформи, передбачає впровадження в господарський процес таких елементів (див. Додаток 1): обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу; участь учасників справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції; направлення судових рішень та інших процесуальних документів учасникам судового процесу; вчинення інших процесуальних дій в електронній формі з застосуванням Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи; реєстрація офіційних електронних адрес в Єдиній судовій інформаційній (автоматизованій) системі та здійснення судом зносин в обов'язковому електронному порядку з адвокатами, нотаріусами, державними органами та органами місцевого самоврядування, в добровільному порядку з усіма іншими особами; здійснення розгляду справ за матеріалами в електронній формі. Переведення в електронну форму усіх процесуальних та інших документів і доказів у паперовій формі; система автоматизованого арешту коштів; оприлюднення на офіційному веб-порталі судової влади України інформації щодо судових справ; подача до суду процесуальних та інших документів, письмових доказів чи інших матеріалів, а також вчинення процесуальних дій учасниками справи з використанням Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи в електронній формі; надсилання копій процесуальних та інших документів, письмових доказів чи інших матеріалів іншим учасникам справи з використанням Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи в електронній формі; використання довіреностей та ордерів у електронній формі; подання доказів в електронній формі, засвідчення відповідності їх копій оригіналу

електронним цифровим підписом у разі подання документів у електронній формі; надання статусу письмових доказів електронним документам, підписаним електронним цифровим підписом; визначення статусу документів, отриманих за допомогою факсимільного, електронного чи інших аналогічних засобів зв'язку без електронного цифрового підпису (приймаються судом до розгляду як письмові докази лише у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором); надання статусу доказів таким носіям інформації, як матеріали відео- і фотозйомки, аудіозапису, веб-сайти (сторінки), файли, інші місця збереження даних в мережі Інтернет, дані щодо електронних комунікацій, що зберігаються на відповідних носіях; виклик учасників судового процесу та інших осіб засобами електронної пошти; можливість видачі судового наказу за договором, укладеним у електронній формі; участь певного кола осіб у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням електронного цифрового підпису; повне фіксування судового засідання за допомогою відео- та/або звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційну (автоматизовану) систему; видача в електронній формі копії технічного запису судового засідання; надсилання копій судових рішень в електронній формі як загального правила, з виключенням у вигляді надсилання рекомендованим листом з повідомленням про вручення лише у разі відсутності у відповідної особи електронної адреси; внесення виконавчих документів в електронній формі до реєстру виконавчих документів.

Аналогічні елементи передбачається впровадити в цивільний процес проектом Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)» (статті 6, 11¹, 11², 42, 64, 66¹, 74, 97, 98, 103, 106, 154¹, 158¹, 209, 222, 368) в редакції від 08.04.2016 р. Вбачається, що незабаром подібні норми будуть запропоновані для включення в кримінальний та адміністративний процеси (див. Додаток 2).

Тобто станом на сьогодні вже існує достатньо чітке уявлення про те, яким буде «Електронний суд» найближчим часом. Зовсім інша справа стосовно «Електронного суду» більш віддаленого майбутнього.

«Електронний суд» майбутнього

Усі названі вище окремі елементи електронного судочинства сьогодні ще надто далекі від того, щоб у своїй сукупності утворити справжній «Електронний суд» в широкому розумінні цього явища. Сьогодні є ще багато вільного місця для подальшого розвитку електронного судочинства в Україні, а отже, є необхідність якомога швидшого здійснення наступних кроків.

У широкому розумінні «Електронний суд» як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі. Хоча «Електронний суд» у вузькому розумінні в Україні вже давно є реальністю, у широкому – він дійсно поки що є справою майбутнього.

Такий стан речей складно визнати задовільним, оскільки в Україні в царині судочинства існують усі передумови для більш динамічного руху вперед. Є апробовані бізнесом (в тому числі банківським, котрий є найбільш вимогливим у питаннях ідентифікації особи, безпеки й конфіденційності комунікацій) інформаційні технології, які забезпечують швидкі та безпечні зносини учасників при здійсненні ними юридично значущих транзакцій. Є досвід іноземних країн, котрі повною мірою запровадили такі інформаційні технології в судочинство. Вже давно зроблені перші кроки Українського законодавця, котрі були необхідні для започаткування руху в напрямі інформатизації різних, у тому числі судових, суспільних відносин. Є досвід функціонування цієї нормативної бази, який вже дає достатньо інформації про її сильні та слабкі сторони, напрями її вдосконалення. Є стратегічне бачення необхідності реформування вітчизняного судочинства в напрямі запровадження повноцінного «Електронного суду». Є відповідний запит суспільства. Та головне є готовність судової системи.

Для втілення повноцінного «Електронного суду» необхідна реалізація таких можливостей.

1. Забезпечення двосторонньої комунікації між судом, учасниками судового процесу та усіма іншими заінтересованими особами за

допомогою засобів сучасних електронних інформаційно-комунікаційних технологій.

2. Визнання електронних інформаційних ресурсів та електронних транзакцій повноцінними доказами в судовому процесі.

3. Вчинення усіх процесуальних дій в електронному форматі.

У такому вигляді «електронний суд» здатний бути органічною складовою майбутнього інформаційного суспільства, котре зараз перебуває у фазі активного формування.

Запровадження вказаних елементів потребує значних зусиль як з боку держави, у тому числі судової влади, так і з боку приватних осіб – учасників судового процесу. Проте результат, якого можна досягти, – їх вартий.

Розв'язання існуючих і попередження майбутніх проблем функціонування електронного судочинства можливе шляхом розроблення та впровадження комплексної державної політики у сфері правого регулювання цієї галузі відносин. Під цим належить розуміти удосконалення законодавства; технічно-інформаційне забезпечення судів; розроблення заходів і систем забезпечення захисту інформації; правове регулювання питань відповідальності осіб за порушення у цій сфері; вжиття заходів попередження кіберзлочинності у цій сфері; проведення навчальних семінарів серед працівників апарату суду та інших користувачів системи; систематичний моніторинг ефективності роботи системи та її постійна модернізація¹.

Суд майбутнього можна одержати, якщо дати правильний імпульс змінам існуючої судової системи і сконструювати принципово нову ідеальну модель судочинства, засновану на нових ідеях та принципах, на досвіді використання існуючих та перспективних інформаційних технологій. Право, економіка і техніка повинні розвиватися разом, а не наздоганяти один одного. Спільні зусилля фахівців у цих сферах можуть зробити ідеальний образ суду майбутнього реальністю.

Для того, щоб досягнути цієї мети, необхідно змінити парадигму процесу. Реформування судочинства взагалі і реформування проце-

¹ Паскар А. Л. «Електронний суд» – новітній засіб забезпечення доступу до правосуддя [Електронний ресурс] / А. Л. Паскар // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. – 2013. – Вип. 682. – С. 70–75. – Режим доступу: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/682/13.pdf>.

суальних правил повинні йти не від напряму вбудовування нових інформаційних технологій в існуючі процесуальні норми, а навпаки – в напрямку нормативно-процесуального опосередкування принципово нової електронної моделі судового процесу.

З урахуванням викладеного можна запропонувати такі основні напрями роботи із запровадження повноцінного електронного судочинства.

По-перше, це кардинальна переорієнтація всієї філософії державного електронного урядування з потреб державного апарату на потреби громадян та бізнес-структур. Необхідно розробити і запровадити таку систему стимулювання, котра б змушувала усіх розробників програмних та апаратних продуктів піклуватися не про зручність їх для адміністраторів та користувачів державних органів, а перш за все про тих, хто знаходиться «з іншого боку монітору» – приватних осіб.

По-друге, це уніфікація електронних технологій. Доступ громадянина чи бізнесу до будь-якого державного електронного сервісу повинен здійснюватись за єдиними, простими і зрозумілими алгоритмами. Державні органи повинні діяти в одному або в тісно спорідненому технологічному просторі. Останній повинен забезпечувати можливість вільного обміну інформацією із максимальним ступенем автоматизації цього процесу.

По-третє, це персоніфікація доступу. Доступ до інформації з обмеженим доступом та інших персоніфікованих сервісів повинен бути прив'язаний не до державного органу розпорядника інформації чи сервісу, а до особи громадянина чи бізнес-структури, котрих безпосередньо стосується відповідна інформація чи сервіс. Тобто у кожній особі повинна бути єдина точка доступу – «особистий кабінет», ідентифікація в якому одночасно дає доступ до усіх інформаційних ресурсів, що є у власності держави і які стосуються цієї особи.

Окремими функціональними розділами цього єдиного кабінету можуть бути розділи, присвячені окремим напрямам електронного урядування.

Розділ, присвячений електронному судочинству, повинен забезпечувати можливість користування усіма процесуальними правами учасника судового процесу, передбаченими відповідними процесуальними кодексами.

І останнє, четверте, це кардинальне реформування судового процесу з метою підвищення ефективності судової системи.

Інформаційні технології, як слушно зауважує В. В. Білоус, в майбутньому стануть фундаментом судової системи, що призведе до радикальних позитивних змін у процесуальному праві та сфері захисту конституційних прав і свобод громадян.¹

Нова вітчизняна модель електронного судочинства має бути органічно інтегрована в систему електронного урядування і повинна бути розроблена з урахуванням власного досвіду електронного судочинства, вже набутого судовою системою України, а також з урахуванням досвіду функціонування передових іноземних зразків «Електронного суду».

Така модель має бути розроблена як універсальна для усіх видів судочинства. Форма електронного судочинства мусить бути основною і допускати відступ у традиційну паперову форму лише у виключних випадках і лише в обмеженою мірою, тільки тоді, коли цього вимагають обставини справи, котрі неможливо встановити інакше, ніж шляхом дослідження певних властивостей паперового документа чи речового доказу.

Майбутня модель електронного судочинства повинна забезпечувати учасникам судового процесу можливість дистанційного електронного користування усіма процесуальними правами. Починаючи від можливості сплатити судовий збір та подати позовну заяву, включаючи можливість подати відгук на неї, будь-який інший процесуальний документ в електронному вигляді, можливість ознайомитись з матеріалами справи та взяти участі в судових засіданнях (у тому числі в судових дебатах) з будь-якої точки земної кулі в режимі он-лайн за допомогою відеоконференції, sms-чату тощо, закінчуючи пред'явленням електронного виконавчого документу до виконання і одержанням результатів виконавчих дій. Додаткові сервіси мають забезпечити доступ до нормативної, довідкової, консультативної інформації тощо.

Як було зазначено вище, саме дисонанс інформаційних технологій та процесуальних правил – головна перешкода на шляху досягнення

¹ Білоус В. В. Інноваційні напрямки інформатизації судочинства [Електронний ресурс] / В. В. Білоус. – С. 106. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Trsek/2011_11/Bilous.pdf.

названих вище завдань. Саме він не дає можливості вітчизняному судочинству зробити перехід на якісно новий інформаційно-технологічний рівень.

Власний досвід Української правової системи та досвід зарубіжних країн свідчить про те, що еволюційний шлях поступової інформатизації процесуальних правил неспроможний привести до успіху. Запорука успіху в революційній зміні парадигми судового процесу. Шлях поступової модернізації існуючих механізмів вичерпано. Якісний прорив там, де використовуються інноваційні підходи та креативні методи, створюються нові інструменти, де наданий вільний простір фантазії. «Ми відстали від передових країн на 50–100 років. Ми повинні пробігти цю відстань в десять років. Або ми зробимо це, або нас змінуть». Цей відомий вислів майже повністю актуальний зараз стосовно реформування судової системи України.

Зрозуміло, що це справа непроста і для її виконання потрібні значний час, зусилля, матеріальні та людські ресурси та головне – політична воля.

На жаль, слід констатувати, що останніми роками захоплення суспільства та окремих представників вітчизняної політичної еліти «люстраційно-атестаційними» аспектами судової реформи в Україні дещо змістили на другий план заходи зі створення повноцінного «Електронного суду». Український законодавець, перебуваючи на самому початку реалізації проекту електронного судочинства як нової форми процесу, значно сповільнив кроки в напрямі перетворення вітчизняної судової системи на справжній «Електронний суд» майбутнього.

Враховуючи складність проекту та специфічні умови його реалізації – електронно-інформаційну сферу, в котрій все застаріває дуже швидко, таке сповільнення ризиковане перетворенням «проекту майбутнього» на «довгобуд минулого». Тому варто пам'ятати відомий вислів Станіслава Єжи Леца: «минуле приходить само, майбутнє необхідно постійно викликати із небуття».

Висновки

Електронне судочинство як один із секторів електронного урядування є одним з безпечних напрямків розвитку на шляху становлення нового інформаційного суспільства.

Термін «Електронний суд» використовується в Україні у двох значеннях. У вузькому розумінні – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ. В широкому розумінні «Електронний суд» як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі. «Електронний суд» у вузькому розумінні в Україні вже давно є реальністю, в широкому – він є справою майбутнього.

Для втілення повноцінного «Електронного суду» необхідна реалізація таких можливостей.

1. Забезпечення двосторонньої комунікації між судом, учасниками судового процесу та усіма іншими заінтересованими особами за допомогою засобів сучасних електронних інформаційно-комунікаційних технологій.

2. Визнання електронних інформаційних ресурсів та електронних транзакцій повноцінними доказами в судовому процесі.

3. Вчинення усіх процесуальних дій в електронному форматі.

В Україні є усі передумови для впровадження «Електронного суду» як форми судового процесу (апробовані інформаційні технології, які забезпечують швидкі та безпечні зносини учасників при здійсненні ними юридично значущих транзакцій; досвід іноземних країн, котрі повною мірою запровадили такі інформаційні технології в судочинство; законодавча база, якою започаткований рух в напрямі інформатизації різних, у тому числі судових, суспільних відносин; досвід функціонування цієї нормативної бази; стратегічне бачення необхідності реформування вітчизняного судочинства в напрямі запровадження повноцінного «Електронного суду»; відповідний запит суспільства; готовність судової системи).

Основними напрямами роботи із запровадження повноцінного електронного судочинства є такі:

1) Кардинальна переорієнтація всієї філософії державного електронного урядування з потреб державного апарату на потреби громадян та бізнес-структур;

IV. Розвиток правового регулювання відносин в Інтернет: виклики та тенденції

2) Уніфікація електронних технологій у галузі електронного урядування;

3) Персоніфікація доступу (доступ до інформації з обмеженим доступом та інших персоніфікованих сервісів повинен бути прив'язаний не до державного органу розпорядника інформації чи сервісу, а до особи громадянина чи бізнес-структури, котрих безпосередньо стосується відповідна інформація чи сервіс);

4) Кардинальне реформування судового процесу з метою підвищення ефективності судової системи (форма електронного судочинства мусить бути основною і допускати відступ у традиційну паперову форму лише у виключних випадках і лише в обмеженому ступені).